
Научная статья

УДК 821.35

DOI: 10.31007/2306-5826-2024-4-1-63-82-93

БАБАЛАНЫ И. ЧЫГЪАРМАЧЫЛЫКЪ ХАТЫ, ПОЭЗИЯ КЪДУРЕТИ

Атабийланы Даутну кызы Асият

Гуманитар тинтиулени Институту – «Федерал илму ара «Россей илмуланы академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасы» Федерал кырал бюджет илму махкемени филиалы, Нальчик шахар, Россия, bolatovaatabieva@mail.ru, <http://orcid.org/0000-0003-2384-6108>

© Атабийланы А.Д., 2024

Кысха магъана. Илму ишибиз айтхылыкъ малкъар поэт, XX-чы ёмюрде миллет назмучулукъну айныууна уллу кыйын салгъан, Къулийланы Къ., Отарланы К., Зумакулланы Т., Мокъаланы М. бла бир сатырда баргъан, суратлау сёзну чынтты усталарындан бири – Бабаланы Хызирни жашы Ибрагимни чыгъармачылыкъ хатын, поэзия къудуретин ачыкълаугъа жораланнганды. Статьяны кириш бёлюмюнде жазыгучуну жашау жолуну юсюнден кысха билдириуле бериледиле, ызы бла малкъар тилде басмаланган китаплары, белгили суратлау чыгъармалары тинтиледиле. Ол да, бусагъатдагы адабият илмуну излемлерине келишгени бла чекленмей, бюгюнлюкде сёз искусствону миллетлик сезимге къайтыргъа итиннгенин баямлай, окъуучуланы ана тилде жазылгъан поэзиягъа эслерин бурургъа себеплик этерик амалды. Бу иш бек биринчиден поэтни энчи жашау болумлары белгилеп, суратлау фахмусуну айныу халын кёргозтюп, жетишимлерине да багъа бичип, китапларыны ниет-сезим хазналыкъларын ачыкълаугъа бойсунады. Жазыгучуну чыгъармачылыкъ менсигин чертиу бла байламлы тема бир талай сорууну бирлешдиреди (авторну ангылауун, дуниягъа кёз къарамын, кеси жашагъан заманны юсюнден оюмларын). Баба улу къурагъан энчи белгиле бла сыфат къауумун, жашау салгъан магъаналы сорууланы юслеринден сагъышланыуун, поэзиясында бегирек хайырланылгъан суратлау мадарларын да энчи сагъыныргъа тийишлиди. Тинтиуюбюзню ахыр оюмлары Бабаланы И. малкъар адабиятха этген къошумчулугъун тергеу бла да къалмай, артыгыракъда баллада, назму цикл, поэма жанраланы тамырландырыуда, поэтика амалланы жангыртыуда бла кенгертиуде жетишимлигин белгилейдиле. Ала барысы миллет эсни мурдорунда къуралгъанлары шексизди.

Баи магъаналы сёзле: Бабаланы Ибрагим, поэтни менсиги, чыгъармачылыкъ хат, жетишимле, суратлау мадарла, баллада, назму цикл, поэма

Цитата этерге: Атабийланы А.Д. Бабаланы И. чыгъармачылыкъ хаты, поэзия къудурети // Вестник КБИГИ. 2024. № 4-1 (63). С. 82–93. DOI: 10.31007/2306-5826-2024-4-1-63-82-93

Original article

STAGES OF I. BABAEV'S CREATIVITY, STYLE DOMINANTS, THE POWER OF THE POETIC WORD

Asiyat D. Atabieva

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, bolatovaatabieva@mail.ru, <http://orcid.org/0000-0003-2384-6108>

© A.D. Atabieva, 2024

Abstract. The study is devoted to an overview study of the creative heritage of one of the leading Balkarian poets, Ibrahim Khizirovich Babayev, a recognized master of the artistic word, who made an invaluable contribution to the progressive development of the national versification of the XX century, along with such names as K. Kuliyeв, K. Otarov, T. Zumakulova, M. Mokaev. The introductory part of the article provides brief biographical information about the author, further examines significant publications and editions, landmark works of the author in original texts, which is really important in the aspect of popularizing poetry directly among native speakers, taking into account modern trends in literary science, advocating a return to ethnic authenticity. The work is focused on the completeness of the presentation of the available autobiographical data, factual (life) and artistic material. The theme of creative individuality is quite capacious due to the large-scale personality of the poet himself, it includes issues of both the ideological spectrum and the sphere of individual author's conceptualogy in assessing the character of the modern era for him. This also includes symbolic formulas, an imaginative system in a complex of ideological and semantic dominants, artistic and stylistic preferences defined in I. Babayev's poetic texts. The results of the study serve as confirmation of the poet's significant achievements in mastering the ballad genre, the poetic cycle and the poem, in updating poetic tools, expanding the conceptual level of national poetry, which is being formed in the field of ethnic consciousness.

Keywords: Ibrahim Babayev, personality of the poet, creative achievements, poetics, artistic tools, ballad, cycle of poetry, poem

For citation: Atabieva A.D. Stages of I. Babayev's creativity, style dominants, the power of the poetic word. Vestnik KBIGI = KBIHR Bulletin. 2024; 4-1 (63): 82–93. (In Russ.). DOI: 10.31007/2306-5826-2024-4-1-63-82-93

Научная статья

ЭТАПЫ ТВОРЧЕСТВА И. БАБАЕВА, СТИЛЕВЫЕ ДОМИНАНТЫ, СИЛА ПОЭТИЧЕСКОГО СЛОВА

Асият Даутовна Атабиева

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, bolatovaatabieva@mail.ru, <http://orcid.org/0000-0003-2384-6108>

© А.Д. Атабиева, 2024

Аннотация. Исследование посвящено обзорному изучению творческого наследия одного из ведущих балкарских поэтов Ибрагима Хизировича Бабаева – признанного мастера художественного слова, внесшего неоценимый вклад в прогрессивное развитие национального стихосложения XX века наряду с такими именами, как К. Кулиев, К. Отаров, Т. Зумакулова, М. Мокаев. Во вводной части статьи представлены краткие биографические данные об авторе, рассматриваются значимые публикации и издания, этапные произведения автора в текстовых оригиналах, что действительно важно в аспекте популяризации поэзии в среде носителей языка, учитывая современные тенденции литературоведческой науки, ратующей за возвращение к этнической аутентичности. Работа ориентирована на представление имеющихся автобиографических данных, фактологического (жизненного) и художественного материала. Тема творческой индивидуальности достаточно емкая ввиду масштабной личности самого поэта, она вбирает вопросы, как мировоззренческого спектра, так и сферу индивидуально-авторской концептуологии в оценке характера современной для него эпохи. Сюда же относимы знаковые формулы, образная система в комплексе идейно-смысловых доминант, художественно-стилевые предпочтения, определяющиеся в поэтических текстах И. Бабаева. Итоги исследования служат подтверждением значительных наработок поэта в освоении балладного жанра, стихотворного цикла и поэмы, в обновлении поэтического инструментария, расширении понятийного уровня национальной поэзии, формирующегося в поле этнического сознания.

Ключевые слова: Ибрагим Бабаев, личность поэта, творческие достижения, поэтика, художественный инструментарий, баллада, стихотворный цикл, поэма

Для цитирования: Атабиева А.Д. Этапы творчества И. Бабаева, жанрово-стилевые доминанты, сила поэтического слова // Вестник КБИГИ. 2024. № 4-1 (63). С. 82–93. DOI: 10.31007/2306-5826-2024-4-1-63-82-93

Илму статьяны мураты – миллет поэзияны айтхылыкь усталарындан бири Бабаланы Хызирни жашы Ибрагимни (10.081936 – 06.03.2002) чыггармачылыгыны суратлау даражасын толу кёргюзтюуде, жашау жолуну да магъаналы ышыкьларын белгилеудеди. Назмучу Къабарты-Малкъар республиканы Холам-Бызынгы районуну Акъ суу элинде туугъанды. Сюрдюгюн жыллада юйюрю бла Къзахстаннга кёчюрюлюп, жашагъан, окъугъан да Алма-Ата областда этгенди, 1956-чы жылда орта школну тогъуз классын бошагъанды. Ол кезиуледи, кырал бегими жумушап, таулу халкъны туугъан жерине къайтыргъа эркин этгенлеринден сора, Ибрагим Нальчик шахарны медучилищесине окъуугъа орналып, билим алыуун андан ары бардыргъанды. Андан сора Къабарты-Малкъар кырал университетни орус-малкъар филология бёлюмюнде окъуйду, ол жыллада журналист ишге да энчи эс буруп башлайды. Окъууун бошагъаны бла «Эльбрус» китап басмагъа ишге киргенди, сабий эм суратлау адабиятны редактору болуп тургъанды. 1977-чи жылдан 1983-чю жылгъа дери «Шуёхлукъ» альманахны, «Минги тау» журналны тамата редактору болгъанды, ол журналда бла «Коммунизмге жол» газетде (эндиги аты – «Заманды») биринчи къалам сынауларын басмалай башлагъанды.

Поэтни назму чыггармачылыгыны юсюнден къалам къарындашлары (Яропольский Г., Къулийланы Къ, Гуртуланы Э., Толгъурланы З. дагъыда башхала) алгъышлау, ёхтемлениу эм кесамат сёзлерин ачыкьлагъандыла, бийик даражагъа тийишли этгендиле; республикабызны, битеу кыралны окъуучулары да сыйлы кёргендиле. 1986-чы жылда анга «Къабарты-Малкъарны сыйлы маданият къуллукъчусу» деген ат берилгенди. «Туугъан ташым» деген китабы ючюн ол республиканы кырал премиясыны лауреаты болгъанды.

Бабаланы Ибрагим миллет адабиятха 1950-чи жыллада келгенди. «Жолгъа чыгъама» деген биринчи назму жыйымдыгыны басмаланыуу 1962-чи жылда болгъанды. Китапны ал сёзюнде Къулийланы Къайсын, жаш поэтни уллу фахмусун сезип, сёз искусствода аны ал атламына тюз багъа тежегенди. «Фахмулукъ – жангыз да берилген адамны байлыгы болуп къалмагъанлай, битеу халкъныкыды, кырал байлыгыды» [Бабаев 1996: 9]. Жаш назмучу кеси айыргъан усталыкьны жууаплылыгын ангылагъанды: «Къысхамыды, узакьмыды? – Билмейме барыр жолум», деп жазады Ибрагим, аны жолу кенг, жетишимли болуруна ийнаныулугъун Къайсын да билдиреди.

Белгиленген китапны ызындан назмучуну «Малкъар балладасы» (1964, 1984), «Жазны барыуу» (1968), «Продолжение весны» (орус тилге кёчюрюлген назмулары, 1968), «Жетегейле» (1972, 1991), «Элия бешик» (1978), «Туугъан ташым» (1983), «Балкарская баллада» (орус тилде Москвада чыкьгъанды, 1974), «Ара боран» (1986), «Иги къууум» (Сайламала, 1996), «Колыбельная для молнии» (2000) эм дагъыда башха жыйымдыкьлары басмалангъандыла.

Ибрагимни чыггармачылыгында кёчюрюу иш да магъаналы жерни алады. Белгили тыш кыраллы жазычуланы (У. Шекспирни «Ромео бла Джульетта», «Лир патчах», Мольерни «Ётюрюкге саусуз», Ф.Г. Лорканы «Йерма»), орус адабиятчылары (А. Пушкинни «Гитче трагедияларын», М. Лермонтовну, Н. Некрасовну, А. Блокну, А. Твардовскийни, С. Есенинни) эм башха миллетли авторланы (К. Хетагуровну, М. Каримни, М. Джалильни, Н. Джусойтыни, Э. Межелайтисни) чыггармаларын малкъар тилге кёчюргенди. Аланы бир къаууму «Сайлама кёчюрмеле» (1991), «Чексиз жер» (1994) деген китапларына къошулгъандыла.

Биринчи назму китабында окъуна Баба улуну чыгъармачылыкъ хаты, энчи жазыу ызы, заманны излемлерине тюшоннгени, жашау къозгъагъан басымлы соруулагъа жууап излегени эслене башлайдыла. Суратлау текстни айырмалы тенгешдириуле бла, жаз, жашырын тилде айтылгъан суратлау белгиле бла толтура, ёз оюмун, дунягъа къарамын, поэзиясын энчилеген сыфат къауумун къурай келгенди («Туугъан жериме», «Ырхы», «Состар ташла»). Автор, къолуна къаламын алгъан сагъатда, кесини жууаплылыкъын унутмайды, айтханыбызгъа «Жазмай болаллыкъмамы», «Сёзюме» деген назмулары шагъатдыла:

Поэт болсам, менден кёпню сурарла,
Оюн туююдю ол атны жюрютген,
Кёп керекди манга поэт болургъа,
Жазар сёзюм, бишмей, чыкъма жюрекден!
[Бабаев 1963: 65]

Тёгерекдеги къайгъырыулу болумланы сезип, сансыз этмезге кюреше, поэт кесини таукеллигин ышыргъанлай турады: «...Угъай! Къадар бой салдырмаз // – Назмум хорлар, // Шош сарнамаз» [Бабаев 1963: 41], деп.

Ибрагимни чыгъармаларында ниет даража, оюмлау, сагъышланыу, дуня ышанла бла жашау болумланы кесаматлау – баш ёлчемлеге саналадыла. Алада ачыкъланган ниет проблематиканы кенглиги миллет тарыхны магъаналы окъуяларын да сыйндырады. Жангы китапларында поэтни философия фикери жангызда ниет сорууланы ангылатыу бла чекленмейди, ол бушууну («Таш бешик»), къууанчны да («Гебенек») сылтауларын белгилерге итинеди. Бабаланы И. назмучулугъу лирика жигитини ич дунясын, хар тюрлю сезимин, жюрек тебиуюн, жарсыуларын ачыкълаугъа бойсунады, адам улуну табийгъат бла айырымалыкъ байламлыкъда кёргозтгени, аны дуняда, гъаршда да орнун шартлагъаны бла айырмалыды. Жашау кертилик, адамны бушуулу къадары, инсанлыкъ борчу – бары да халкъ тарыхны (озгъан заманы, бюгюнню эм тамблагъы кюню да биргелей) кенг кёрюмдюсюне жалгъашдырылып чертиледиле.

Бабаланы И. суратлаучулукъ хунерин ёсдюре баргъаны къадар, сёзюню магъана ауурлугъу да кючленеди. Ибрагим дуняда эслеген болумлагъа тюз кёзден багъа бичеди, ёз оюмун ачыкъ айтыргъа базады. Заман, анга кесини ачы дерслерин сездирип, назму тизгинлерине шургулукъ, жарсыулу макъамла къошады. Автор инсан къылыкъда Ата журтха сыймекликни, таза ниетлиликни, ёттюрлюкню, сёзюне бла борчуна кертичиликни багъалайды. Ала уа – огъурлулукъну ёлчемлеридиле. Бу оюм «Адамны къадары» деген чыгъармада айнытылады. Поэтни назмучулугъунда философия оюмлау лирикалыкъны, романтика халда суратлауну иги да женгеди («Сагъышла»). Баба улуну лирика жигити билими бла сынамын ёсдюрюде тынчылыкъ излемейди, ёр жолну айырады, жангызлыкъ сынаса да («Ауаз»). Аны жашау къадары дуняда бола тургъан тюрлениуле бла байламлыкъда айныйды, ала, инсанлыкъ сезимин уятып, бийик ниетлеге термилтедиле, туугъан жерине, халкъына къулланыуну жолунда барыргъа буюрадыла.

Адам улусу дуняны мамырлыкъын сакъларгъа борчлуду, табийгъатха да сакълыкъ керекди, гъаршны кенглигинде жерибизни жашнамагъа къояргъа. Назмучугъа ол борч бютюн магъаналы болгъанын чертирчады, Ибрагим аны толу ангылайды. Автор къатлап, къайтарып айтханлай турады, хар инсаннга жюреги чууакъ кёкча ачыкъ болгъанын, бирде уа сёзюн садакъ окъ бла да тенгешдиреди. Суратчыны сёзю бушуу бла къууанчны бирикдирип, магъана ауурлукъну, иги къууумну да сингдиреди. Жашау сынауну сыйындыргъан сёз дуняны экибетлигин ачыкъларгъа жетишеди («Сёзюм» деген назму къауум).

Тынч туююлдоу санга, тынч туююлдоу –
Дунияда энтда кёпдоу жауунг:
Сыйдам чинарны буз да тоеди,
Кёгерсин, деп жауса да жауун.

Неда:

Кюч, къарыу да сенде, кюч къарыу да –
Жарсыуну жашырып жарамаз:
Жер бузласын, деп тюшеди къар да,
Жер жылынсын, деп келсе да жаз.

[Бабаев 1972: 43].

Юлгюге келтирилген тизгинледе поэт, кеси айтхан сёзюне битеу дуня бушууун сыйндыргъанын черте, «тёзюмюмсе», «жарсыуумса», «сагъышымса» дегенни шартлайды. Ол ниетни «Тынгысызлыкъ», «Сагъышла» деген назмуларында эслерге боллукъду. «Адамны къадары» деген жыйма чыгъармасында автор адам улуну энчилеген ёлчемлерин тергеуге салады, ол сатырда – суюмеклик, намыс, акъыл, ёткюрлюк.

Бабаланы И. поэзиясын жангыртхан ызладан бири баллада жанрны айнытыу болгъанды («Жангыз терекни балладасы», «Адамны юсюнден баллада», «Илхам», «Суюмеклик», «Сабан агъач» деген чыгъармаларын сагъыныргъа боллукъду). Белгиленген текстлени ниет-эстетика магъаналарын быллай соруула къурагъандыла: адам бла табийгъат, дуня башында мамырлыкъны сакълау, миллетни тамблагъы кюнюню юсюнден сагъышланыу. Сёз ючюн, «Кёреме желни» деген назму къауум (цикл) ушакъ халда къуралгъанды, мында желни сыфаты айырмалыды. «Жангыз терекни балладасы» табийгъат болумну юсю бла (терек) адамны къадарын ачыкълайды, «Юч жолоучу» деген балладасы да алай. Поэтни илхамы, суратлау тили сейирсиндиричады. Ибрагимни бу жанрда жетишимлигин Толгъурланы З. балладаны поэтика энчиликлерин тинтиуге жораланган илму ишинде кесамат сёзюн айтханды. «Малкъар баллада» деген лиро-эпикалы чыгъармасын юлгюге салып, аны кёрюмдоу-магъана жигин ачыкълагъанды [Толгууров 2015: 141]. Сагъынылган баллада, тёредеча, романтикалыкъ суратлау амалланы болушлукълары бла къуралгъанын кёргозтгенди.

Бабаланы И. поэзиясында жыр («Жерими журу», «Ашыгъама туугъан элиме», «Тал терек», «Кийикни суусабы»), ийнар («Суюмеклик назмула») формада жазылган чыгъармала да аз туююлдоуле. Аланы композиция къурамларында тенглешдириулени магъаналары уллуду, суратлаучулукъ кьуллукъну толтургъандан сора да ала белги орнунда жюрютюледиле. Сёз ючюн, терек – жыйышдырыулу сыфатды, ол кесинде кызыны, суюген тиширыуну, ананы бирлешдиреди. Темир жолну къатында сюелип, жууукъ адамы сау келирин излейди, Гошаях Къаншаубийни сакълагъанча. Терекни чапыракъларына къараса, ол сагъатда адамны кёз жашлары тёгюлгенча кёрюнедиле, бутакълары да кёкге созулуп, тилек этген кьоллача сезиледиле.

Жазычууну «Элия бешик» деген китабын юч лирикалы поэмасы къурайдыла – «Атсыз солдат», «Китабым», «Туугъан ташым». Аланы бирикдирген фикирле – урушха къажалулукъ бла туугъан жерге суюмекликдиле. Баш жигитлери Ата журтун кьоруулагъан аскерчини, сабанчыны, ананы сыфатларыдыла. Поэмала, миллет тарыхны контекстине толу келишип, аны керти суратларын къурайдыла. Магъаналарында заманны ангыламы энчи жерни алады. Заман деген сёз кёп кере къайтарылгъаны бошдан болмаз, олду поэтни китабы, хар бети чакълы бир кече бла кюн саналады, ала авторну «акъ жазыулары» бла «къара жазыуларын» къурайдыла. Ибрагим урушну угъайлайды, анга къажалулукън ачыкълайды,

табийгъат бла жамауатны къыйнагъанлагъа, къазауатны къозгъагъанлагъа налат береди, ол зарауатлыкъгъа тѣзерге тюшген жерге жаны ауруйду. Поэт «Урушну жаханым желлери» ургъан сагъатда дуниягъа сакълыкъ керекди деген оюмну ачыкъларгъа итинеди.

Жер, къалай кѣтюресе аман
Адамны – юсюнде жюрюсе?
Жер айтды: Да мени жүрегим
Ташды...

[Бабаев 2006: 59].

Баба улуну суратлау илхамы, тюрлю-тюрлю сыфатланы магъаналарын кенгертип, тѣгерегинде бола тургъан болумлагъа бла заманны излемлерине келишдиреди. Шимал Кавказны поэзиясында тири хайырланылгъан, кѣп авторну чыгъармачылыкъында энчи ангылауларына кѣре ачыкълана келген таш Ибрагимни назмуларында, лиро-эпосну жорукъларына сыйынган текстлеринде жангы къарамдан берилгенин кѣребиз. Биринчи китабында окъуна ол кесини терен оюмлауун кѣргюзталгъанды: «Ташны жүтю жаны бла жүрек жикле жазылырла...» [Бабаев 1963: 41]. «Туугъан ташым» деген поэмасында Баба улу ол сыфатны эсленирча жангыртханды. Къулийланы Къ. белгилеген адам бла ташны араларында байламлыкъны андан ары айныта, таш халкъыбызны тѣзюмлюгюню, сабырлыкъны ёлчеми болгъанын да эсде тутта, Ибрагим аны жангы кѣзден ачыкъларгъа жетишеди. Быллай тенгешдириу тизмесин къурайды: «тыпыр таш» – «таш эсгерме» – «жукъусуз къалауур». Таш атсыз солдатны, ананы да белгилериди. Поэтни ангылауна кѣре, ташны ауурлугъу халкъны эсин, ёмюрлюк сынамын жыйышдыргъаны бла байламлыды. Таш жашауну дерслерине бизни да тюшондюреди, къыйынлыкъ келген сагъатда билеклик этеди, урушда ёлгенни аты, этген жигитлиги да унутулмазча, анга сын таш болуп къуллукъ этиуюн тохтатмайды. Адам бла таш, терсликлери болмай, ёз къадарларында кѣп тюрлю азап чегедиле, экисини да бушуулары чексизди. Болсада ала, менсиликлерин тас этмей, жерден кюч алып, ниетлери ючюн къаты сюеледиле («Атамы аягъы басхан жер»).

Таш тюшген жеринде къалгъанлай
(Чапракъныча элтмез ючюн жел),
Мен къаллыкъма санга къапланып,
Атамы аягъы басхан жер!

[Бабаев 2006: 97]

Белгилене келген оюмла поэтни «Жетегейле» деген китабында да ачыкъланадыла, аны назму цикл ачады («Адам – жулдуз – таш»). Жер юсюнде хар адамны ташы, кѣкде уа ёз жулдузу барды, дейди поэт, дуния жоругъуна тюшюне, хар зат да кеси жеринде магъаналыды. Ибрагимни «Жулдуз – ариу, таш – ауур» деген басымлы тизгинлери да ол оюмгъа келишедиле. Аны лирика жигити, ташха ушаш, кюйсюзлюкге, артыкълыкъгъа тюбесе, от чагъып, жилтин чыгъарады. Поэтни чыгъармачылыкъы да тюз алай, от жаннганча, окъуучуну эсин жарытады. Жашау череги бирчалай турмайды, къыйынлыкъны къууанч селейтеди, жашлыкъдан сора къартлыкъны келгени да тѣрелиди. Жаланда таулу къартны уста къолу ишлеген сын таш тюрленмей, озгъан заманланы кѣрмючю, унутулмазлыкъ эсгертмеси болуруна шеклик къоймайды.

Башда сагъынылгъан назму циклы магъанасында къатланып суратланган белгилени энчи сыфат тизмеси къуралады: «жарылгъан тирмен таш» – «таш бешик» – «къадау таш» – «мурдор таш» – «адам – жулдуз – таш». Туугъан жерни ташы, жаны болгъанча, ачыуну сезип, анга къажан сюеледи. Мирзеусюз

бурулган тирмен таш, эки жарылып, ёксюз сабийлени ёсдюрген ананы кьада-
рын, аны ауур жюгюн ангылатхан белгиди.

Бабаланы Ибрагимни чыгъармачылыгында аллай айырмалы суратлау
белгиледен бири жетегейледиле – Ата журт урушну дуниягъа чекдирген азабын
ачыкылап, сау назму китапха ат берген сыфат.

Жети кёкде жети жулдуз – жетегей –
Жети уруш, жети аулакъ, жети жел...
Жети тютюн ауанада – жетеулен...
Жети желде – жети ачы кычырыкъ.
(Ала ана жүреклеге жетерле)...
Къан тамады жети къама бурнундан.
(Жети уруш жети къабыр болурла)...
Жети бичакъ жара – жети ёшюнде.
Азатлыкъ деп къазауат баргъан жерде
Жети кючден ура къанагъан жүрек!
[Бабаев 1972: 24].

Чыгъарманы хар тизгини магъаналыды, биз аны кысхартып бергенлигибизге.
Жети деген сезню къайтарылып дуача айтылгъаны эсде къалады, поэт аны билип
салады тергеуге, ачыкъларгъа суюген оюмну кючлендирир муратда. Кесигиз
кёргенликден, жазычуну эки китабы да – «Элия бешик» бла «Жетегейле» – бир
тематика ызны белгилегенлери, бир суратлау борчну толтургъанлары да баямды.
Урушча бушуулу болумла дунияда жангыдан кьозгъалыргъа кьоркьюу уллуду, ол
себенден поэт мамыр жашауубузгъа сакълыкъ керек болгъанын чертеди.

Бабаланы И. суратлау дуниясы кенгди, жулдузла бла сёлешдирген сейир
поэзияны чеклери, гъаршха узайып, аламгъа жол ачадыла («Жулдузланы
тилинде»). Аны назмулары кёбюсюнде алгъыш, тилек, кьаргъаныу, жоралау
халда кьуралгъанларын да белгилерчады («Реквием», «Мени сёзюм», «Юч
жолоучу»). Чыгъармаланы бир-бирлери бла байламлыкълары сыфат, ниет эм
проблематика жаны бла да кёрюнеди. Андан болур, Баба улуну поэзиясында
назму циклни хайырланыулугъу. Ол энчиликни черте, кёчюрмеле бла кюрешген
оруслу поэт Г. Яропольский былай жазады: «Бабаевни поэзиясыны магъаналы
шарты аны цикл формада кьуралыууду. Бир болумну ол кёп тюрлю кьарамдан
кёргюзтеди, сыфатха талай илишан кьошуп, энчи кёрюмдюлени болушлугъу
бла ачыкълыйды. Алай бла кёп ауазлыкъ кьуралады, назмучу адабиятына жангы
хауа кийиреди, тегерекдеги кенгликни сезерге болушады, эки кюзюню бир-
бирге бургъанча, ушашдырыуланы кёбейтеди, анга кёре уа окьюучуну эстетика
ангыламын кючлендиреди» [Бабаев 1983: 162].

Адам бла табиьгъатны байламлыкълары, жерни чомартлыгъы,
умутларыбызгъа жетерге амал берген сезимибиз, оюм кючюбюз – барыда
назму тизгинледе орунларын табадыла. Туугъан жерни табиьгъат байлыгъын
суратлагъан назмуланы сюжет ызларына теренлене баргъаныбыз чакълы, лирика
жигитни ич дуниясына жууукылашыргъа онг табабыз. Аны жашауу, къадары да
бушуу бла иги кьюумну бирлигинде ачыкъланадыла. Поэт, урушну угъайлап,
аны сылтауу сансызлыкъдан башланнганын чертеди, адамланы кюйсюзлюкле-
ри жерге, табиьгъатха да жара саладыла, кеслери аны юсюнде жаратылгъанла-
рын унутуп («Чамланама жерни атындан»). Ачыкъланнган оюмла бла байламлы
миллет эсни ангыламына уллу магъана бериледи, ол адам улуну ёмюрлюк
сынамын жыйышдырады, аманлыкъчылагъа налат береди, кюйсюз ишлери ючюн
дау этеди.

Бабаланы И. суратлау жютюлюгю заманла арасында болуп кетген, бола
тургъан, энди боллукъ затланы да кёрюрге, дуния кьурулушну жашырын

сылтауларын ангыларгъа болушады. Юлгюге «Аян таууш» деген назмусун келтирирге боллукъду, аны философия фикери теренди, жашырын магъаналыды. Авторну ауазы мудахды, жашау бла ёлюмню юсюнден сагъыш этеди, аладан къачар онг жокъду, болсада, экиси да алгъадан берилген сынамыбыздыла, аланы къоркъуусуз ётерге тийишлиди. Дуния жорукъла бла адам жашауну араларында поэтни иши бек жууаплыды. Баба улу аны ангылайды. Ол битеу аламны, жерни, табийгъатны атларындан селешеди. Шайыр кеси да огъурлу илишанлагъа толу келиширге керек болады, алагъа окъуучуну эсин бурурдан алгъа. Назмучуну ауазы андан мудахды, жашау бла ёлюмню юсюнден сагъышландыргъаны да ол жууаплылыкъ бла байламлыды. Автор ангылатханнга кёре, жер башында болумланы барысы адамны къаллай айырыу этгени бла жорукъланадыла, огъурлулукъгъа кюлланады ол, огъесе аманлыкъчы жол бламы барады, анга кёреди хар зат.

Бабаланы И. хайырланган суратлау-поэтика мадарлары, назмулары бла поэмаларыны ниет магъаналары миллет эсни мурдорунда къуралгъанларын чертирчады. Жомакъгъа ушагъан болумла (кёк эки жарылып, андан тайчыкъ жаратылгъаны) Ибрагимни поэзиясында кёпдюле. Айтханыбызны «Учхан ат» деген поэманы юлгюсюнде кёргозтюрге боллукъду, аны тамалында жашау кертилик бла мифология оюмлау чалышхандыла. Учхан атны сыфаты кёп халкъны маданиятында, фольклор чыгъармаларында да ачыкълана келгенди. Бу юлгюде жашырын магъана, жаз тиллилик, суратлау шартлыкъ дегенча амалла миллет эсни энчилигин ангылатыугъа бойсунадыла. Хапарлау ёзекни мистикалы айныуу назмуну миф тереге бурады. Чыгъарманы баш жигити Базза ол таурухну атасындан эшитгенди, ыстауатха жангы тайчыкъ къошулгъанын туудугъуна сейир халда суратлагъаны эрттегили ийнаныулагъа таянады. Таулу къарт ажирын сюймекликде ёсдюреди, кёп кечени къатында ётдюрюп, жаныуаргъа сакълыгъын, ыразылыгъын кёргозтеди, аны бойнуна дуа этип такыгъаны да ол сезим бла байламлыды. Кавказда атны сыйы уллу болгъаны кимге да белгилиди, ол адамны къыйын кюнюнде болушлукъчусу, иесини къанатлары, керти тенги болгъанды, ёлюмден да къутхара тургъанды. Ат иесине ушагъаны кертиди, аны акъылы адамдан кем болмагъаны да. Къулийланы Къ. поэзиясы да ол оюмну ачыкълай келгенди.

«Озгъан жауун» деген назмуну жигити да, тайгъа минип, жел бетине ура, жауун да жибите, тюненеги кюнню ызындан къуууп барады, аны кёлю жарыкъды. Чыгъарманы магъанасы ёксюзню жюрек жарсыуун ачыкълайды, юйсюз къалгъаннга эсибизни сагъайтады. Жашауда не кёп къыйынлыкъгъа тюбесе да, адамны ёкюлю туугъан жери бла табийгъатыды, ниет кючу уа анга жол кёргозте, амал тапдыра барады.

Бабаланы И. поэзиясында атны, теъри къылычны, элияны, желни, жулдузну, бешикни сыфатлары мифология оюмлаудан жаратылгъандыла. Ажайып шартла, поэтни суратлаучулукъ фахмусу къурашдыргъан дуняны илишанлары «Элия бешикде» бютюн бек сезиледи. Мында назмучуну дунягъа къарамын энчилеген метафора тенгleshдириулени тизмеси бериледи. Къайсыбызгъа да таныулу табийгъат болумда кёз кёрмеген, тюзюнлей ангылашынып къалмагъан белгилени ачыкълар ючюн, автор мифологияны терелерине киреди. Бизни ангыламыбыз ачыкъларгъа жетишмеген эрттегили мажюсю билимни битеудуния кенглигин къурагъан кюч жаратханды. Аны бегимине кёре хар зат бири бирин толтурады, адам да аламны баласыды. Поэтни илхамы быллай сейирсиндириулю суратланы къурашдырады: жел элия бешикни тебиретеди, анда лирика жигитни жюреги тебеди, Апсаты анга кийик маралны сютюн саууп береди, ай да аналыкъ этеди.

«Элия бешик» деген китабында Ибрагим башха назму китапларыны ниет ызларын, сыфат къауумун бирикдиргенди. Сагъынылгъан поэмалары аны суратлаучулукъ хунери чыныкъгъанына шеклик къоймайдыла. Баш жигитлери

– атсыз солдат, ишчи адам неда жашау сынамы болган акъылманды, тюзлюкге къулланыу аланы баш илишанлары болганларын да айтырчады. Поэт аланы харкюнлюк жигитликлерине ыспас этеди, жүрек ыразылыгын ачыкълайды. Огъурлулукъга табыныу таш устаны, сабанчыны сыфатларында да шарт кёрюнеди, ала миллет төреле бла, туугъан жер бла, халкъны сезим-эс байлыгъы бла жууукълукъну тас этмейдиле. Къыйын сагъатда кеслерин желле тебиретген элия бешикде турганча сезедиле. Алайды да, назмучу метафоралы тенгleshдириулени юсю бла жашырын тилде окъуучугъа ёмюрле бла сакълана келген дуния жоругъун ангылатады.

Поэзияны суратлау-эстетика кючю аны магъанасы окъуучуну эсинде къаллай оюмланы къозгъагъаны, жүрегинде не тюрлю сезимле туудургъаны – ала быры назмучулукъ усталыкъны сыйын кётюрген ёлчемледиле. Баба улуну «Реквием» деген назму къаууму белгиленген шартлагъа толу келишеди. Хар болумну тыш сыфатындан сора да, ич сыры болганын ангылатады поэт. Назмучуну сёзюн, атламын, хар этимин жорукълагъан жангызда огъурлу ниетди. Ариулукъну да анга кёре эки къаршы къарамдан суратлайды. Бир жаны бла ариулукъ дуния аллында кесини жууаплылыгын ангылайды, башха бетден къарагъанда менсликге хорлатады. Автор, къаршы болумланы санай, жер башында хар кёргени кёпмагъаналы болганын кёргюзтеди («Эки бутакъ»). Гитче затны юсю бла терен философия магъананы ачыкълап, окъуучусун анга тюшондюреди. Шайырны ауазы жүрек жылыуун, табийгъатха бла адамга бирча сакълыгын, биреуленни къыйналганын, мудахлыгын да, кесинден энчи этмей, жүреги бла ётдоргенин, келир заманга къайгырыуу бла тенг иги къууум этгенин да сыйындырганды.

XX-чы ёмюрню тынгысыз болумлары мамыр дунияны сакъларга кереклисин жангыдан эсибизге саладыла. Адамны тынч жашауун билмей турганлай атом топла атылып ояргъа боллукъдула, аллай къоркъуула бусагъат заманда кюнден кюнне кёп бола барадыла. Ол болумла кюйсюзлюк, биреуню ачытама деп ойламагъан сансызлыкъ, зар ниетлик, тырнакълау, байлыкъга жутланыу, онглу онгсузгъа бийлик этерге итинмекликден башланадыла. Аны себепли, адам кесини жууаплылыгын унутмазгъа керекди. Аллай бушуулу макъам «Тюш» деген назмуда тынгылы сезиледи. Бабаланы И. эсге тюйрелирча метафорала бла хайырланады («Шибилы къамичини уруучума жерге, // Элия жүгенни да бошлап»). Текстде сёзлени фонетика келишимликлери, тауушланы бир-бирге ушашдырыу энчи суратлау къуллукъну толтурадыла. Элияны, отну, жилтинни, желни сыфатлары белги орнунда жүрютюлгенлери да баямды. Аланы болушлукълары бла автор табийгъатда хар затны байламлыгын чертеди. Уруш къайгырыусузду, ол жашауну таянчагын къурутады («Энди битеу дуния ууалды»). Аллай ачы болумла ёмюрден ёмюрге къайтарылмаз ючюн, эрттегили сынамны эсде тутуп, ёлом жайгъан къазауатны жангыдан башламазгъа керекди, дегенни ангылатады поэт. Ол ниетни Ибрагим «Урушну кёзлери» деген назму бирлешде да ачыкълайды. Мында уруш къазауатында жаралы болуп, ажымлы ёлген аскерчини монологу айырмалыды. Солдатны кёзлери дунияны кёп ариу эм жарсыулу болумларын кёргендиле, ахыр сагъатында ала бары жангыдан эсгериледиле, кёз туурасында ётедиле. Энди акъ къайынла, къанкъазла, жердеги къар – битеу къара тюрсюн алгандыла, кюн да къаппа-къарангыды, уруш аулакъда къарангыдан зат кёрюнмейди, аскерчини бетин ушкок от кюйдюргенди. Ол хорламга дери жоюлганлыкъга, кёз-айлары бла жарыта, душманны ызындан жанлайды, битеу кючюн жыйышдырып, урушну ахырын жууукълашдырады.

Инсан жууаплылыкъны темасын «Замансыз кетген поэтни назмусу» ачыкълайды. Урушну ачы жаралары жангыдан къозгъаладыла. Жаны болган табийгъат анга налатын береди, къажалулукън кёргюзтеди, адамны бушуулу къадарына таралады. Бу назму къауумда, биягыча, къара бояула женгедиле. Поэтни уруш бла байламлы ауур сагъышлары «Юч жолоучу» деген чыгъармасына

да кёчедиле. Хатынь, Хиросима кибик кюйсюз ишле дуня башында жангыдан къатланмаз ючюн, къарт атасыны акъылман сёзлерин эсгере, «битеу Жерни ырахатлыгы ючюн, жырчы – жырын, жолоучу – жолун, сабанчы – жаз баразасын жорагъан кибик, мен да бу «Бийик сынны» жаздым» [Бабаев 1986: 103], – дейди Ибрагим «Ара боран» деген жангы китабында. Озгъан заманны уруш салгъан жаралары сау болмайдыла, аны бушууун кётюралмай, таш да тилленеди. Урушха къажаулукъ «Бийик сын» деген поэманы тамалын къурайды, ол бир талай энчи сюжет назмугъа бёлюнюпдю. Сёз ючюн, «Кериуан жулдузну» текстинде назмучу кесини ниет-эстетика айырыуун ангылатады: «Жалан жүрегим бла кёреме мен – Жюрегимдеди мени кёз жарыгъым. Аны бла ёнчелей келгенме мен къууанчны, жарыууну да бу дуняда» [Бабаев 1986: 104].

Баба улуну алтмышжыллыгына жораланып басмаланган сайлама китабына («Иги къууум» деп аты алайды) кириш сёзю Гуртуланы Э. хазырлагъанды, къалам къарындашыны юсюнден ол былай жазады: «Ибрахим Кайсынны жарыгъында ёсген терек кибикди. ...Алай Ибрахимни тереги берген кёгетле ёз татыулары бла сыйлыдыла, ёз тюрсюнлери бла багъалыдыла» [Бабаев, 1996: 9]. «*Китан ачдыргъан назмуда*» поэтни жерге, жашаугъа сюймеклиги сезиледи:

*Биягъы мен жолгъа атландым,
Не къайтырма андан, не къайтмам,
Эсгерирсиз мени, атамы
Ныгъышда эсгергенча къартла.*

*Жашауун да туугъан жерини
Ташына, сууна да атап,
Аланы сюйгенлей жүрюген
Эди дерсиз...*

[Бабаев 1996: 10]

Поэзияны ёкюлю – суратлаучулукъ фахмуду, Бабаланы И. чыгъармачылыгы аны бийик даражагъа жетдиргени сёзсюзю. Жазыучуну ангыламына кёре, жашау – сыйлы саугъады, табийгъатны ариулугъун кёрюп, «болайым желлеге сыбызгъы», – дейди. Сыйлы жерге, жашаугъа, дуня къудуретине сюймеклиги бу сёзлеринде да ачыкъланады:

*Кёрюрге мен акъ журуму,
Болурма къушдан да женгил –
Жанады кёкде жулдузум,
Отум да жанады жерде!*

[Бабаев 1996: 284].

Алгъаракълада «Туугъан ташым» деген китабында поэт дуняда болгъан битеу хар зат адамсыз кесини магъанасын тас этеди деген оюмну чертген эди («Къудурет»). Ол кёп кере атасыны осуятын эсгереди: жаны болгъан табийгъатха заран тийдирмезге, бизге бу дуняда аналыкъ этген жерни къыйнамазгъа, тили болмагъан ташны жардан энишге сызмазгъа, жангыз бир терекни да ачитмазгъа. Чыгъармада юч тёлнюю байламлыкълары ачыкъланады (сабий жашчыкъ, уллайгъан эр киши, сынамлы къарт), кеси кезиулеринде ала бир жолну энчи окъуяларын ётедиле. Окъуучуну кёз туурасына Къой ыз бла жүрюген уучуну сураты да чыгъады, жулдузлу кёкде нарт темирчи Дебетни гюрбежиси эсленеди («Ай – аны салтасы, Элия – къыздыргъан темири»), неда аламда учхан кемеле кёрюнедиле. Алай ол деу кючлени къатында адам къарыусуз туююлдю, туугъан жерини ташын жулдузлагъа алышыргъа ашыкъмайды. Заман терсни/тюзню кеси айырып, жашау жорукъланы ояргъа кюрешгенлеге да дерт жертдирир. Аны ангылатыугъа бойсунады назму китапны магъана ёзеги.

2016-чы жылда авторну сайламала китабы басмаланганды. Анга Баба улуну, биз алгъа сагъына келген назму жыйымдыкъларындан («Жетегейле», «Элия бешик», «Туугъан ташым» «Ара боран», «Иги къууум» дегенча) энчи

айырылып, аслам чыгъармасы кийирилгенди. Китапны окъугъан адам Ибрагимни поэзиясыны ёчюлмезлик жарыгъын, аны магъана мурдорун толу сезерикди, назму тизгинлерини оюм, фикир эм ниет кючлерине ыспас эте.

Бабаланы И. чыгъармачылыгъын тинтиуде ахыр оюмубузну ачыкълар ючюн, бек биринчиден аны малкъар назмучулукъну поэтика онгларын, суратлау амалларын, сыфат тизмесин жангыртыуда къошумчулугъу уллу болгъанын белгилерге керекбиз. Поэтни чыгъармачылыкъ жолу миллет адабиятны айныуунда эм жетишимли кезиуоне тюшгенди, фахмусун дайым ёсдюрюрге себеплик этгенди. Алгъаракълада малкъар жазуучула назмуларын поэтика жорукълагъа тийишдире, гыллыуун къурауда кёбюсюнде этим бла атны эркин хайырлангандыла, ол тынчыракъ кёрюнюп. Баба улу назмучулугъун (Мокъаланы М., Зумакулланы Т. бла бир сатырда) тамырлы, жайма рифмала бла жангыртханды, назмуну тизгинлигин башхача келишдирип, ритмикасын да игилендириуге эс бургъанды. Аны поэзиясы сёзню кёпмагъаналыгъын ачыкълагъаны бла, сыфат / суратлау белги къауумланы кенгертгени бла, кертида, жетишимли болгъанды. Керексиз жасау бла поэт артыкъ кюрешмегенди, кёрюмдю шартлагъа да алданмагъанды, аны назмуларында, балладаларында, поэмаларында болсун, магъана ауурлукъ, философия фикир, ниет байлыкъ не заманда да тёрге чыгъарылгандыла.

Бабаланы Ибрагимни назмучулугъу миллет эсни мурдорунда орналгъанын чертирчады, халкъны кёлден чыгъармачылыгъына таянмакълыкъ, андан юрениулюк хар назму китабында эсленеди. Анга кёре Баба улу, тамата къалам къарындашларыны бийик жетишимлерин эсге ала, энчи суратлау ызын бардыра, ёз ангыламына, фахмусуна кёре айырмалы поэзия дуниясын къурагъанды, жарыкъ ауазы бла окъуучуланы кёллеринде къалгъанды.

Хайырланган ишлени тизмеси Список источников и литературы

Ахматова 2006 – *Ахматова С.С.* Ибрагим Бабаев. Жизнь и творчество. Нальчик: Эльбрус, 2006. 172 с.

Бабаланы 1972 – *Бабаланы И.* Жетегейле (Семизвездье). Стихи. Нальчик: Эльбрус, 1972. 129 с.

Бабаланы 1978 – *Бабаланы И.* Элия бешик (Колыбель молнии). Стихи. Нальчик: Эльбрус, 1978. 185 с.

Бабаланы 1983 – *Бабаланы И.* Туугъан ташым (Камень родины). Стихи и поэмы. Нальчик: Эльбрус, 1983. 128 с.

Бабаланы 1986 – *Бабаланы И.* Ара боран (Гнездовье ветров). Стихи и поэмы. Нальчик: Эльбрус, 1986. 248 с.

Бабаланы 1996 – *Бабаланы И.* Иги къууум (Верую). Избранное. Нальчик: Эльбрус, 1996. 408 с.

Бабаланы 2016 – *Бабаланы И.* Сайламала. (Избранное: стихотворения и поэмы). Нальчик: Эльбрус, 2016. 480 с.

Толгуров 2015 – *Толгуров З.Х.* Жанр баллады в балкарской поэзии. Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2015. 164 с.

References

AKHMATOVA S.S. *Ibragim Babaev. Zhizn` i tvorchestvo* [Ibrahim Babayev. Life and work]. Nal'chik: E'l'brus, 2006. 172 p. (In Russian)

BABALANY` I. *Zhetegeyle (Semizvezd`e)* [Seven Stars]. Nal'chik: E'l'brus, 1972. 129 p. (In Karachay-Balkarian)

BABALANY` I. *E'liya beshik (Koly'bel` molnii)* [The Cradle of Lightning]. Nal'chik: E'l'brus, 1978. 185 p. (In Karachay-Balkarian)

BABALANY` I. *Tuug`an tashy`m (Kamen` rodiny`)* [The Stone of the Motherland]. Nal`chik: E`l`brus, 1983. 128 p. (In Karachay-Balkarian)

BABALANY` I. *Ara boran (Gnezdov`e vetrov)* [The nest of the winds]. Nal`chik: E`l`brus, 1986. 248 p. (In Karachay-Balkarian)

BABALANY` I. *Igi k`uum (Veruyu)* [I believe]. Izbrannoe. Nal`chik: E`l`brus, 1996. 408 p. (In Karachay-Balkarian)

BABALANY` I. *Izbrannoe: Stikhotvoreniya i poe`my`* [Favorites: poems]. Nal`chik: E`l`brus, 2016. 480 p. (In Karachay-Balkarian)

TOLGUROV Z.X. *Zhanr ballady` v balkarskoj poe`zii* [The genre of ballads in Balkarian poetry]. Nal`chik: Izdatel`skij otdel KBIGI, 2015. 164 p. (In Russian)

Авторну юсюнден информация

Атабийланы А.Д. – филология илмуланы кандидаты, къарачай-малкъар адабият бѐлюмню тамата илму къуллукъчусу.

Информация об авторе

А. Д. Атабиева – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник сектора карачаево-балкарской литературы.

Information about the author

A.D. Atabieva – Candidate of Science (Philology), Senior Researcher of the Sector of Karachay-Balkarian Literature.

Статья поступила в редакцию 14.11.2024; одобрена после рецензирования 12.12.2024; принята к публикации 25.12.2024.

The article was submitted 14.11.2024; approved after reviewing 12.12.2024; accepted for publication 25.12.2024.